

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVIII (2020).
Книжка / Issue 1

ПРИНОСЪТ НА „ПИСМОВНИКА“ НА САВА ДОБРОПЛОДНИ В ПРОЦЕСА НА ИЗГРАЖДАНЕ НА МОДЕРНАТА БЪЛГАРСКА ТЪРГОВСКО-ПРАВНА КУЛТУРА

Иван РУСЕВ*

THE CONTRIBUTION OF THE ‘EPISTOLARY HANDBOOK’ OF SAVA DOBROPLODNI IN THE PROCESS OF BUILDING THE MODERN BULGARIAN COMMERCIAL AND LEGAL CULTURE

Ivan ROUSSEV

Abstract: *This article presents the contribution of the ‘Epistolary handbook’ of Sava Dobroplodni in the process of building the modern Bulgarian commercial and legal culture. The handbook is published in 1853. It continues the tendency of the offered models of commercial letters to be as clear as possible for the reader, to be creative in accordance with the needs and peculiarities of the local market. Although this tendency does not start with the ‘Epistolary handbook’ of Sava Dobroplodni, it will become a ‘rule’ for future editions – a ‘rule’ that will continue even then, when will be translating and publishing in Bulgarian language foreign copyright works in the field of the commercial and legal matter.*

Keywords: *Bulgarian National Revival period; the ‘Epistolary handbook’ of Sava Dobroplodni from 1853; commercial and legal culture.*

Модерната търговско-правна култура е една от проявите на търговската модернизация въобще – процес, който започва в Средиземноморието и Западния свят (главно в Италия, Франция, Холандия, Англия) през Ренесанса (XV–XVI в.) и продължава през Просвещението на XVIII в. и през XIX в., а на Балканите (в частност в българското общество) същият процес се изяснява с най-голяма сила през епохата на Възраждането (XVIII–XIX в.).

Това е процес, чрез който търговията се превръща в просветно занятие, а търговецът – в уважаван авторитет с високо образование, с много добра езикова подготовка, ползващ и прилагащ в своята практика търговската кореспонденция, двойното счетоводство, търговското дружество (фирмата), рекламата, търговската марка, застраховките и т.н. Модерната търговско-правна култура на търговеца на Новото време предполага доброто познаване и прилагане на модерните търговски закони – в най-голяма степен на френското търговско законодателство („Код дьо комерс“ от 1807 г. и допълненията към закона), силно повлияло на цяла Европа (а и не само в Европа) през първата половина на XIX в. [Русев, И. 2015].

---

* **Иван Русев** – доктор на историческите науки, професор, Икономически университет – Варна;
@: ivroussev@yahoo.com

До българското възрожденско общество този нов вид знания достигат посредством преводни и компилативни съчинения, ползвани както за нуждите на новото светско училище, така и за развитието на модерните търговски отношения, за модерната търговска практика. Появилите се по онова време първи в българската книжовна традиция писмовници, разговорници и търговски ръководства, а и преводите и публикациите на български език на Османския търговски закон от 1850 г., който е компилативен съкратен вариант на френския „Код дьо комерс“ от 1807 г., съдържат ценни теоретични и практически знания как да се учреди едно търговско дружество, как да се съчини неговият учредителен акт (договор), по какъв начин да се регламентират отношенията между съдружниците, как да се ликвидира дружеството, по какъв начин да се поделат неговото имущество между вече бившите съдружници, какви видове дружества могат да бъдат създадени като законосъобразни субекти на пазара, как да се съставят разплащателните документи – записи, полици, менителници и пр. Първите опити за съставяне на подобен вид литература остават в ръкопис: „Станимиров писмовник“ от 1783 г. [Опис Стоянов – Кодов..., № 1281], „Писмовник“ от 1789 г. [Опис Стоянов – Кодов..., № 1283], „Светогорски писмовник“ от 1817 г. [Опис Стоянов – Кодов..., № 1284], Писмовник („Букувар“) на Михаил Попов (Попович) от 1836 г. [Опис Стоянов – Кодов..., № 1286], „Габровски писмовник и аритметика“ на Христо Луков Сопотненец от 1842 г. [Опис Стоянов – Кодов..., № 1287], „Писмовник и аритметика“ (1830–1840) [НБКМ, БИА, II В 9910], „Взаимнодвойно описание...“ на Михалаки Попович от 1843 г.¹ и др. [Русев, И. 2015, с. 71–72, 95–96].

През втората и третата четвърт на XIX в. се появяват и публикациите под формата на самостоятелни сборници или на отделни „търговски раздели“ в издания от по-общ характер. От средата на 30-те до края на 70-те години на XIX в. са отпечатани петнадесетина писмовника, като почти всичките съдържат търговско-правни знания – още от първите, съставени и публикувани от Неофит Бозвели и Христати Павлович през 1835 г. [Бозвели, Н. 1835; Павлович, Хр. 1835] до първото изцяло самостоятелно издание, посветено на тази тематика – „Търговски писменник“ на Костаки И. Попов (Търновски), появил се през 1862 г. [Попов, К. И. 1862, с. III–IV, 90–92]. Тук трябва да добавим разговорниците, речниците, граматиките и букварите на чужди езици², и най-вече търговските и счетоводните ръководства: „Диплография“ на братя Караминкови (1850 г.); „Търговско ръководство...“ на А. Гранитски (1858 г.) – превод с допълнения към гръцката книга на К. Мелас; „Ръководство за дръжание търговски книги (тевтери) от Едмонд Дьогранж“, преведено от френски и издадено на български език от Стоян Веженев през 1873 г.; „Търговски знания“ на Димитър Корфонозов (1873 г.); „Учебник за счетоводство, за дръжание на търговски книги“ на Димитър Душанов (1882 г.) [Русев, И. 2015, с. 71–109].

Какво е мястото на „Писмовника“ на Сава Доброплодни в тази нова българска книжовна традиция и какъв е неговият принос в процеса на изграждане на модерната българска търговско-правна култура?

Макар „Писмовникът“ да е замислен и издаден като учебник за нуждите на училището, могат да се открият ясни податки, че неговият съставител изначално е имал предвид по-широка читателска аудитория, включваща също и търговците, а и въобще представителите на стопанските среди в българското възрожденско общество. Още в предговора на книгата, Доброплодни отбелязва следното: „Знам как много читатели чакат, а и са надяват за измислени примери и търговски писма и им се врекох, че ще напечатам няколко“ [Доброплодни, С. 1853, с. VII]. Ако разлистим „Кратката автобиографията“ на автора, написана и отпечатана в края на неговия жи-

¹ М. Попович. Печатно обявление от 1843 г., pass. Самият ръкопис също е запазен в този архивен фонд и неговото пълно заглавие е: „Взаимнодвойно описание сиреч Списание Търговскаго Взаимноописания и Двойноописателних списников Сочинение Михаила Поповича Ловчанскаго ныне перво издаденна по нынешному на восславяноболгарскому языку“, Букурещ, 1843 [НА БАН, ф. 84 к I–III].

² Например в „Грамматика за турский язык“ от Нестор Марков, издадена през 1874 г., са приложени 27 образца на различни видове писма, от които 18 се отнасят до търговската дейност [Марков, Н. 1874, с. 101–119].

вот, ще научим как той узнава нагласите на своите бъдещи читатели, в частност на търговците. След като съставя ръкописа на „Писмовника“, а и на още няколко други учебника – дейност, с която Доброплодни се захваща, докато е учител в Шумен, и то във времето, когато по неговите думи „... се въведе ... европейската цивилизация“ в този град, той предприема дълга обиколка из българските земи на юг и на север от Балкана, за да събира спомоществатели за своите бъдещи книги. По време на обиколката посещава редица търговски центрове – Котел, Сливен и селищата от Сливенско-Котленския балкански край, подбалканските градчета Казанлък, Копривщица, Панагюрище, Клисура, Калофер, Карлово, стига до Пловдив и Татар-Пазарджик, а после отива на север до Габрово, Търново, Видин, Свищов, Русе, Тулча, Варна. И навсякъде се среща с местния елит, включващ както учители, така и много търговци.

Споменават се Пулиев в Карлово, Тъпчилещови в Калофер, Шишманови и Никола и Яни Станчеви от „Немската агенция“ в Свищов, братя Мавриди в Русе, много гръцки и български търговци във Варна, сред които и едни от най-крупните в пристанищния град: х. Янаки Флори, Рали х. П. Мавриди, х. Стамат Сидеров, братята Никола и Сава Георгиевич [**Доброплодни**, С. 1893, с. 50–53]. Няма съмнение, това са все представители на модерно мислещите и модерно практикуващите търговската професия, повечето от тях млади по онова време хора, които сами изпитват нужда от знания как да водят своята търговска кореспонденция. Затова и очакват съответните примери, а Доброплодни „им се врича“, че ще ги напечата.

Впоследствие някои от тези имена ще попаднат в списъка на спомоществателите на „Писмовника“. Пак там ще срещнем и други стопански дейци. Само един пример – сред спомоществателите от Сливен, посочени на първо място в този списък, е изброена цяла плеяда търговци карабаджии, участници тогава, а и в следващите години в крупните сливенски фирми – събирателни и акционерни дружества. На челно място, веднага след одринския митрополит, са изписани имената на „любородний“ Добри Желязков – Фабрикаджията и на неговия син Иванчо Желязков. Следват търговците Димитър и Захария Жечкови, Стефан Саръиванов, Васил Попстанчов, Господин Данчов, Александрия Белчев, братята Добри и Никола П. Минови и др.³ Търговците присъстват и сред спомоществателите на книгата от другите градове – Шумен, Котел, Хасково, Пловдив, Копривщица, Карлово, Свищов и др.

Още в предговора към „Писмовника“, авторът формулира и аргументира своята основна цел – не да предлага готови образци, а да обясни как се пишат писма. И това дава основание на съвременните изследователи да направят заключението, че Сава Доброплодни пръв в епистоларната традиция на века предусеща сблъсъка между нормативността (готовите образци) и личната воля и чувства на пишещия и че неговият „Писмовник“ съдържа най-малко образци от всичките издадени през Възраждането писмовници [**Дамянова, Р.** 1986]. Считаю обаче, че е нужно да се направят някои уточнения относно раздела на книгата за търговските писма.

Вярно е, че и тук Доброплодни започва с теоретичните бележки. В направената от самия него класификация, включваща четири основни групи писма, търговските попадат в третата част, тази на „повествователните“, редом с „известителните, приказвателните, изяснителните и стихотворните“. Той ги определя като „най-пъстрите“ писма, придобили характерните особености на търговската професия. Дори навлиза в детайлите и дава своите съвети за успех в професията: човек трябва да знае търговските закони, за „да познае где е правдата“; „първото правило... освен парите е почтеността“; търговецът трябва да има много добродетели (най-вече работливост, любознателност, издръжливост, всеотдайност, коректност) „и в работата си, и в словата си, и в писмата си“. А търговските писма трябва да са кратки и да се преписват „чинно в търговските книги (тефтери)“ [**Доброплодни, С.** 1853, с. V–XIV, 121, 124–127].

С. Доброплодни обаче не се ограничава само с теоретичните бележки, а прилага и съответните образци. Наистина образците на писма като цяло за „Писмовника“ са твърде малко,

³ Тяхното участие в търговските дружества в града през третата четвърт на XIX в. е представено най-подробно в следната монография [**Русев, И.** 1996].

но от общо единадесет (с. 150–158) най-много (седем от тях) са тези на търговските писма: „согласително писмо“, „запис когато развалят содружеството“, „обвезателство (темесюк, облигация)“ в три варианта, „поръчителство (кефиллеме, емство)“, „запис когато ся загуби обвезателството“, „применица (полица, векела, асигнация)“ в няколко варианта, включително и с джирос (т.е. джиросани), „боно според Цариградския обичай (добро)“ [Доброплодни, С. 1853, с. 150–155]. Очевидно не е достатъчно търговските писма да бъдат обяснени, а трябва и да се покажат като модел, и Доброплодни не прави отклонение от тази вече наложена в писмовниците практика.

Прави впечатление и още нещо! Сава Доброплодни не се ограничава с един източник, откъдето да заимства своите образци, а ползва различни източници и се опитва, доколкото е възможно, творчески да ги адаптира към целите на изданието. Подобен извод може да бъде направен въз основа на произхода на терминологията и на паричните единици, посочени в образците, които са твърде разнообразни. Впрочем разнообразието от присъствия и влияния на османския пазар по онова време, за нуждите на който са предназначени тези образци, принуждава автора към такъв подход и може да се каже, че той се справя добре с предизвикателството. Вследствие от европейските влияния, които са безспорен факт към средата на XIX в., избилстват латинските термини, достигнали до Балканите чрез техните италиански и френски версии: „компания“, „кредито“, „облигация“, „полица“, „асигнация“, „джирос“, „бон“ („боно“). Съвсем естествено в образците присъстват и търговските термини от турски и арабски произход: „ортакълък“ (дружество), „ортак“ (съдружник), „кяр“ (печалба), „зарар“ (загуба), „файда“ (лихва), „темесюк“ (запис), „вересия“ (дълг), „кефил“ (поръчител, гарант) и др.

Но напълно в духа на епохата не липсват и опитите за български превод на термините. Тези опити трябва да се оценят като твърде интересни и оригинални, като резултат от творческия подход на Доброплодни, който се старае да намери най-добрия превод, но в случай че не успее, той използва преводи на термини от по-ранните издания, които очевидно добре познава.

За първи път в „Писмовника“ на Доброплодни се срещат понятията „применица“, „признаница“ и „променица“ като превод на италианския термин „полица“ [Доброплодни, С. 1853, с. 153–154]. Няма съмнение, това е превод, направен от самия него. През 1835 г. Неофит Бозвели пише за „применителни писма и писамца“, но навсякъде, където дава образците, ги посочва като „полици“ [Бозвели, Н. 1835, с. 52–54]. Следвайки традицията, вече наложена в търговската практика, а и засвидетелствана в първите български епистолярни [Русев, И. 2015, с. 343–358], за Доброплодни търговската фирма е „компания“, „ортакълък“, но основно тя е представена с българските понятия: „содружество“, „сообщество“; договорът, с който се учредява фирмата е „согласително писмо“ [Доброплодни, С. 1853, с. 150–151]. Очевидно той добре познава и използва един „по възрожденски“ оригинален български превод на финансовия документ „бон“ – превежда го дословно от френски език като „добро“ [Доброплодни, С. 1853, с. 155]. Няколко години по-рано, през 1845 г., същият превод е направен и в едно друго издание с богата търговско-правна информация – „Българо-гръцки разговорник“ на Константин Г. Фотинов [Фотинов, К. Г. 1845, с. 86].

Ако внимателно в съдържанието на предложения от Доброплодни образец на договор за учредяване на търговско дружество (с. 150–151), можем да стигнем до извода, че той е използвал като модел гръцки източник, най-вероятно някое от гръцките търговски ръководства, широко разпространени на Балканите през XVIII и XIX в. Именно по онова време разклонената семейна структура на гръцките фирми (а впоследствие и на фирмите на другите балкански народи), отвежда и установява съдружниците (обикновено по-младите членове на семейството) в Цариград, Триест и Лондон, така както е посочено в образца: „Госп[един] В. ще остане в Триест, а Госп. Г. ще иде в Цариград, а Госп. Д. проважда на негово място първородния си син Е. в Лондра“ [Доброплодни, С. 1853, с. 150].

Разнообразието на посочените в образците на търговски писма парични единици („меджидиета“, „грошове“, „рубли“, „маджарски жълтици“) е в пълен синхрон с богатата

монетна циркулация на османския пазар въобще, но по-честото споменаване на рублите може да доведе до предположението за известно руско влияние при съставянето на „Писмовника“. И такова не е изключено, тъй като в своята „Кратка автобиография“ Доброплодни отбелязва, че в Стара Загора се среща с току-що завърналия се от Русия Захарий Княжески, който донесъл оттам много руски книги [Доброплодни, С. 1893, с. 52]. Възможно е сред тях да е имало епистоларии и търговски ръководства.

В заключение на представеното дотук трябва да се подчертае приносът на „Писмовника“ на Сава Доброплодни, който утвърждава тенденцията предлаганите образци на търговски писма да бъдат възможно най-ясни за читателя, да са творчески съобразени с нуждите и особеностите на местния пазар. Макар да не започва с изданието на Доброплодни (забелязва се и в търговските раздели на по-рано появилите се писмовници и ръководства), тази тенденция ще се превърне в „правило“ за следващите издания – „правило“, което ще се спазва дори тогава, когато се превеждат и издават на български език чужди авторски съчинения в областта на търговско-правната материя.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Архивни източници / Извори / Sources

Взаимнодвойно описание... – Взаимнодвойно описание, сиреч Списание Торговскогo Взаимноописания и Двойноописателних списников Сочинение Михаила Поповича Ловчанскогo ныне перво издаденна по нынешному новославяноболгарскому языку, Букурещ, 1843. – НА БАН, ф. 84 к I–III. [Vzaimnodvojno opisanie, sirech Spisanie Torgovskago Vzaimno opisaniya i Dvojnoopisatelnih spisnikov Sochinenie Mihaila Popovicha Lovchanskago ныне перво izdadenna po nyneshnomu novoslavjanobolgarskomu jazyku, Bukuresht, 1843. – NA BAN, f. 84 k I–III.]

Опис Стоянов – Кодов... – Опис М. Стоянов – Хр. Кодов. – НБКМ, БИА. [Opis M. Stojanov – Hr. Kodov. – NBKM, BIA.]

Писмовник и аритметика... – Писмовник и аритметика (1830–1840). – НБКМ, БИА, II В 9910. [Pismovnik i aritmetika (1830–1840). – NBKM, BIA, II V 9910.]

М. Попович. Печатно обявление от 1843 г. – Михаил Попович, печатно обявление, Букурещ, 20.X.1843. – НА БАН ф. № 84 к. [Mihail Popovich, pechatno obyavlenie, Bukuresht, 20.X.1843. – NA BAN f. N 84 k.]

Публикации / Publications

Бозвели, Н. 1835 – Неофит Бозвели. Славеноболгарский предручний послателник... от Неофита архимандрита Хилендарца (Неофит Хилендарски Бозвели), родом же котлянца. Част шестаия (на „Славеноболгарское детеводство“) съдържаща наставителнаго устава и порядчно подобателнаго примера, послателнаго поучения, как всякий според причините, лицата и обязательства прилично да писува. В Крагуевце, у Княжеской-сербской типографии, 1835. [Neofit Bozveli. Slavenobolgarskij predruchnij poslatelnik... ot Neofita arhimandrita Hilendarca, rodом je kotlianca. Chast shestaia (na “Slavenobolgarskoe detevodstvo”) soderjashtaia nastavitelnago ustava i poriadchno podobatelnago pouchenia, kak vsiakij spored prichinite, licata i obiazatelstva prilichno da pisuva. V Kraguevce, u Kniajeskoi-serbskoi tipografii, 1835.]

Дамянова, Р. 1986 – Румяна Дамянова. „Писменник“ на Сава Доброплодни и културното развитие през Възраждането. – В-к „Шуменска заря“, Г. XLIII, бр. 2 (5210) от 4 ян. 1986, с. 4. [Rumiana Damianova. “Pismennik” na Sava Dobroplodni i kulturnoto razvitie prez Vazrajdaneto. – V-k “Shumenska zaria”, G. XLIII, No. 2 (5210) ot 4 ianuari 1986, p. 4.]

Доброплодни, С. 1853 – Сава Доброплодни. Писмовник. Земун, 1853. [Sava Dobroplodni. Pismovnik. Zemun, 1853.]

Доброплодни, С. 1893 – Сава Доброплодни. Кратка автобиография. София, 1893. [Sava Dobroplodni. Kratka avtobiografia. Sofia, 1893.]

Марков, Н. 1874 – Нестор Марков. Граматика за турский язык от Н. Марков. Второ преработено издание. Издава книжарницата на Хр. Г. Данов в Пловдив, Русчук и Велес, 1874. [Nestor Markov. Grama-

tika za turskiy yazik ot N. Markov. Vtoro preraboteno izdanie. Izdava knizharnitsata na Hr. G. Danov, Plovdiv, Ruschuk i Veles, 1874.]

Павлович, Хр. 1835 – Христати Павлович. Писмовник общополезен на секиго единороднаго ми болгарина от кой и да е чин и возраст. Сочинен според днешния писмосписателен способ от Христати П. Дупничанина, учителя в Славено-елинското в Сищов училище, който сега първо на свят издава го. Престоявал и изправял шюра негов Яков Илиевич С. (= свиштовничанин). В Белграде у Княжеско-Сербской типографии, 1835. [Hristaki Pavlovich. Pismovnik obshtopolezen na sekigo edinorodnago mi болгарина ot koi i da e chin i vozrast. Sochinen spored dneshnia pismospisatelen sposob ot Hristaki P. Dupnichanina, uchitelia v Slaveno-elinskoto v Sishtov uchilishte, koito sega първо на sviat издава го. Predstoiaval i izpravial shura negov Iakov Ilievich S. (= svishtovnichanin). V Belgrade u Kniajesko-Serbskoj tipografii, 1835.]

Попов, К. И. 1862 – К. И. Попов. Търговски писменник. Съчинил и издава К. И. Попов с иждивението на родолюбивото Българско общество от Браила. Издание първо. Болград, в печатницата на Българското централно училище, 1862. [K. I. Popov. Targovski pismennik. Sachinil i издава K. I. Popov s izhdivenieto na rodolyubivoto Balgarsko obshtestvo ot Braila. Izdanie parvo. Bolgrad, v pechatnitsata na Balgarskoto tsentralno uchilishte, 1862.]

Русев, И. 1996 – Иван Русев. Фирми и манифактури в Сливенско-Котленския район през Възраждането. В. Търново: Издателство „Фабер“, 1996. [Ivan Roussev. Firmi i manifakturi v Slivensko-Kotlenskia raion prez Vazrazhdaneto. V. Tarnovo: Izdatelstvo „Faber“, 1996.]

Русев, И. 2015 – Иван Русев. Търговската модерност на Българското възраждане като култура и практика. Изследване и извори. В. Търново: Издателство „Ровита“, 2015. [Ivan Roussev. Targovskata modernost na Balgarskoto vazrazhdane като kultura i praktika. Izsledvane i izvori. Veliko Tarnovo: Izdatelstvo ‘Rovita’, 2015.]

Фотинов, К. Г. 1845 – Константин Георгиев Фотинов. Болгарский разговорник за ония, които обичат да се навикнуват да говорят гречески, сочинен трудом К. Г. Фотинов. Смирна, 1845. [Konstantin Georgiev Fotinov. Bolgarskij razgovornik za onia, koito obichat da se naviknuvat da govorat гречески, sochinen trudom K. G. Fotinov. Smirna, 1845.]

Съкращения / Abbreviations

НА БАН – Научен архив на БАН [Nauchen arhiv na BAN]

НБКМ, БИА – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София, Български исторически архив [Nacionalna biblioteka “Sv. sv. Kiril i Metodiy” – Sofia, Balgarski istoricheski arhiv]